EENIGE AANTEEKENINGEN OVER BEDEVAART
ALS STRAF,

DOOR

Mr. J. C. OVERVOORDE.

Het mag als algemeen bekend geacht worden, hoe in de Middeleeuwen verschillende plaatsen in een bijzonderen roep van heiligheid stonden wegens de aldaar vereerde wonderdoende beelden, relieken van heiligen of de aan hooger hand toegeschreven geneeskundige werking van bronnen. Talrijke scharen trokken naar deze bevoorrechte plaatsen om hier rust voor hun ziel of genezing te zoeken. Men vond hieronder allerlei soorten van bedevaartgangers, devote personen, die zich aangetrokken gevoelden tot de heilige plaatsen, zieken, die genezing zochten van hunne lichamelijke kwalen, bezwaarden van gemoed, die vrijwillig de moeilijkheden van de reis trotseerden, en veroordeelden, die tot straf voor hun misdaad door het burgerlijk gezag tot een bedevaart waren veroordeeld ¹⁾.

1) Over de bedevaarten zie o. a. A. C. J. van der Kemp in *Studien en bijdr. op 't gebied der Hist. Theol.*, IV, (1880), 1—103; Gonnet in: *Bijdr. voor de gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, 11de deel, 1884 en de daar aangehaalde geschriften. Voor beschrijving der bedevaarten naar Jerusalem zie Gonnet en *Vrije fries*, III, 1844, blz. 219—276.

Talrijk waren vooral de bedevaartgangers, die lichamelijke genezing zochten, gelijk blijkt uit de Leidsche keuren op het bidden (bedelen) aan de kerken ¹⁾, waarbij hun speciaal verboden werd om in de kerk zelf giften in te zamelen en aan hen, die het betalen konden, werd bevolen om het ingezameld bedrag op te geven en na volbrachte bedevaart aan de armen te restitueeren. Het groot aantal blijkt uit den aanhef der keur van 1489: „Item soe dagelicx veel biddinge vallet voir die Kercdueren van bedevaerden te doen, van Sinte Cornelis, van Sinte Quirijn ende van andere gebreken”.

Bedevaart ter voldoening van eene gelofte bij redding uit gevaar viel in het algemeen buiten de regeling der keuren. Slechts waar bij dreigenden scheepsramp door eene dergelijke gelofte, die het geheele schip ten goede moest komen, de hulp van een beschermheilige werd ingeroepen, vond de stedelijke wetgever aanleiding tot regelen. Uit het scheepsvolk werd geloot wie de beloofde bedevaart zoude verrichten en hem werd een „lotegelt” of „lotelgelt” toegekend, dat even als het werpgeld (d. i. de vergoeding aan den eigenaar voor bij scheepsgevaar over boord geworpen goederen) over schip en lading, vrachtprijs werd omgeslagen. In het „Boeck van Rechten der Stadt Kampen” ²⁾ wordt dit punt uitvoerig geregeld, waarbij aan den man „de ghelotet is” drie schelling als offergeld wordt toegekend en een reisgeld naar verhouding van den afstand. Hierbij worden speciaal genoemd O. L. V. te Medone, Sint Jacop in Gallicië, O. L. V. te Aken en O. L. V. te Rosmodone (Reims) ³⁾.

Zij, die vrijwillig eene bedevaart ondernamen, hadden hiertoe verlof noodig van hun pastoor of kapelaan en in bijzondere gevallen van den bisschop of van den paus. Zij ontvingen een bewijs, dat hun op reis tot aanbe-

1) *Keurboek* 1406, App. bk. V, keur XIII, uit 1446, Hamaker, blz. 490, en *Keurboek* 1450, bk. V, art. LXXVII, uit 1459, Hamaker, blz. 251.

2) *Stadsrechten van Overijssel*, dl. I, blz. 25.

3) Zie ook *Oldermansboek van Groningen*, 25.

velingsbrief kon strekken en dat tevens aantoonde, dat zij niet behoorden tot hen, die door wereldlijk of kerkelijk gezag tot eene bedevaart veroordeeld waren ¹⁾).

Beperken wij ons thans tot de bedevaarten, die door het wereldlijk gezag als straf zijn opgelegd. Uit de correctieboeken van Leiden telde ik 370 veroordeelingen tot bedevaarten, tusschen de jaren 1370 en 1435, waarvan het grootste gedeelte (208) tusschen 1370 en 1390. Ook elders vinden wij meermalen deze straf toegepast ²⁾).

In Leiden was, gelijk uit achterstaande tabel blijkt, aan de schepenen eene ruime keuze van steden gelaten, waarbij zoowel vrij dichtbij zijnde plaatsen werden gekozen, als 's-Gravezande, 's-Hertogenbosch, Egmond en Amsterdam, als ver verwijderde als Halle, Trier, Lübeck, Einsiedeln, St. Jacop in Gallicië, Rome, Napels en Jerusalem. De keuze der plaatsen hield verband met den aard van het misdrijf en voor de zwaarste delicten werd de verste afstand gekozen. Bij de keuze der plaatsen gold ook eenige mode en verschillende omstandigheden werkten mede om een plaats meer of minder in trek te brengen als bedevaartsoord. Zoo zien wij Reims na 1380 en Geertruidenberg na 1400 niet meer genoemd, St. Ewout te Ardanne (bij Namen) en het H. kruis te Geertruidenberg later minder gezocht en omgekeerd 's-Hertogenbosch en Einsiedeln het eerst vermeld na 1380 en het H. Bloed te Bergen na 1420, terwijl Parijs tusschen 1401 en 1410 buitengewoon dikwijls wordt gekozen. De speciale aflaten aan bepaalde kerken toegekend waren hieraan niet vreemd, terwijl ook sommige plaatsen eerst later door een aan direkte hulp van hooger hand toegeschreven miraculeuse genezing of redding zich in den roep als bedevaartsplaats mochten verheugen. Zoo komt Bergen eerst tusschen 1421 en 1430 voor, daar het eerst na het wonder

1) Zie van Hasselt, *Arnh. Oudheden*, III, blz. 135.

2) Zie de aantekeningen bij v. d. Kemp. In vergelijking met Haarlem, waarvan Gonnet 29 vonnissen tusschen 1429 en 1468 noemt, d. i. 7 per 10 jaar, is het aantal te Leiden zeer groot.

van 1421 bekend werd, en 's-Hertogenbosch na 1380, in welk jaar de processie werd ingesteld. De Heilige stede te Amsterdam werd bedevaartsplaats na 1345 en werd vooral na 1498 gezocht, de Sacramentskapel te Hasselt na den aflat van bisschop Nicolaus de Cusa, Delft na 1327 en Amersfoort na 1444.

Een tweede resultaat, dat de tabel ons leert, is, dat de bedevaarten na 1390 en vooral na 1410 zeer in aantal verminderen, hetwelk gedeeltelijk is te verklaren uit afnemen van het godsdienstig gevoel, doch grootendeels uit de ernstige nadeelen aan de bedevaarten, vooral naar verafgelegen plaatsen, verbonden. De straf toch trof niet alleen misdadigers, maar ook nijvere ingezetenen, die bij de talloze veeten betrokken werden in manslag of belediging van den magistraat. Door hun gedwongen afwezigheid en de hooge kosten der reis zagen zij zich dikwijls geheel geruïneerd en zag de stad met hen het bedrijf ten gronde gaan.

Vandaar, dat wij reeds in het „Liber Albus”, uit 1340, te Utrecht aan den nieuwen raad de bevoegdheid zien ontnomen om op eigen gezag bedevaarten op te leggen verder dan Aken of Aardenburg, tenzij met medewerking van „out raet ende nywe”¹⁾ en dat te Dordrecht in 1400 de bedevaarten beperkt werden tot speciaal genoemde misdrijven, als moord, moordbrand, diefstal, zeeroof, verkrachting en ontvoering van meisjes tegen haar wil²⁾. De aanhef van deze keur toont tevens het nadeel der veelvuldig opgelegde bedevaarten „want in voorleden tyden — menighen zwaren last ende onrust tot menigher tijt verresen is, overmits menichvoudighe ban ende zware bevaerden, daer sommighe luden zeer mede bedorven ziin ende die ghemeen neringe in der stede zeere is om vermindert”. Ook te Amsterdam zien wij de bedevaart als straf beperkt³⁾.

1) Keur CXXII, art. 5; Muller, *Rechtskr. v. Utr.*, I, blz. 67.

2) Keur van 7 Dec. 1400; v. d. Wall, I, blz. 370.

3) Wagenaar, *Beschrijv. v. Amsterdam*, I, blz. 191; „dat zoude men IV.

Het recht om bedevaarten op te leggen vinden wij uitdrukkelijk genoemd in het handvest door Albrecht van Beieren, den 22 Mei 1399 aan Heusden verleend ¹⁾, en tal van vonnissen bewijzen dat ook elders de toepassing van bedevaart als straf niet zeldzaam was.

Eene belangrijke keur, waarbij bedevaart als straf wordt voorgeschreven, vindt men in het Deventersch stadrecht van 1486 ²⁾, welke ik hier letterlijk laat volgen:

„Item welck kynt dat vader ofte moeder stiete of sloeghe, die en sal ghien erfgenaeme wesen; hie en reyse to Romen ende brenghe des Pauwes brieve dattet hem vergeven is. Ende of yemant dair inne schuldich bevonden warde, den sal die burgemeister inder tijt seggen, dat hie bij der sonnen vyt der stad trecken ende blijven sal, ter tijt hie van den Pauwes sodane brieve als vors. stiet geworven hadde. Queme hie oick dair en baeven weder in die stad, soe sal hem die burgemeister setten ende geven hen bijer ende broet op syns tselves cost, ter tijt hie borghe gesat heeft dat hie to Romen voirt trecken solde ende werven sulche brieve als vors. is”.

In de meeste keuren zal men echter vergeefs naar dergelijke bepalingen zoeken. Doch al wordt de straf, zooals te Leiden, in de keuren niet uitdrukkelijk genoemd, zoo bleven de schepenen toch bevoegd om een bedevaartsstraf op te leggen in de gevallen, waarbij zij vrijgelaten waren in het kiezen der straf. Zoo in de gevallen, waar het delict stond „te corrigeren tot des rechts bescheidenheit ³⁾, of „gecorrigeert te wesen by den meesten ommezeggen van den gerechte” ⁴⁾ of in het algemeen „nae gelegentheyt der zaecke”. In Leiden werd de bedevaartsstraf

corrigeren na goet dencken der goeder luden van den gherecht — sonder eenighen ban ofte bedevaert.”

1) v. Mieris, *Chbk*, IV, blz. 696.

2) Liber II, fol. 2, volgens welwillende mededeeling van Mr. Acquoy.

3) *Keurboek* 1450, sparsim.

4) *Keurboek* 1508, IV, 1, no. 5.

in hoofdzaak slechts opgelegd wegens mansslag, vredebreuk en belediging van den magistraat ¹⁾).

Werd men tot een bedevaart veroordeeld, dan was men verplicht om den tocht te maken en ter bestemde plaatse de poenitentie te doen, die vereischt werd voor het verkrijgen van het „betuych”, dat is het bewijs van volbrachte bedevaart, dat men bij de terugkomst in zijn woonplaats aan het gerecht had te toonen ²⁾).

Waarom in speciale gevallen wel en in andere analoge gevallen geen bedevaart werd opgelegd, valt niet altijd te verklaren. Zoo werd bv. in 1426 bij doodslag geen bedevaart doch 100 Beyersche gulden boete als straf bepaald, en werd belediging van den magistraat later meestal met steenboeten (d. i. levering van steenen ten behoeve van de stad of van een godshuis) gestraft. Enkele malen werd aan den benadeelde de keuze gelaten om al of niet een bedevaart te eischen, zoo in 1386 (fol. 83) „ten waer dats hem Claes verdraghen woude”. Een ander maal liet het gerecht de vrijstelling niet aan den benadeelde alleen, doch eischte ook tevens hiervoor de toestemming van het gerecht. In 1384 (fol. 75rs) toch wordt een bedevaart opgelegd: „ten wair of hem Jan also satede, dattet den gherechte mid Claes sine broeder goed dachte, dat hem die bedevaart ende tiaer daerna verdraghen worde”. In meerdere gevallen zien wij de bedevaart alternatief geëischt en aan den veroordeelde de keuze gelaten tusschen een bedevaart of een boete. Ik noteerde o. a. de volgende alternatieve straffen: 1372, naar Parijs of 6.000 steenen en Parijs of 6 pond, 1373 naar Aardenburg of 40 schelling, Reims of 6 pond, St. Jacob of

1) Verder o. a. in 1387 (fol. 94) wegens het ten onrechte doen inliggen.

2) In 1411 (fol. 205) wordt uitdrukkelijk vereischt een bedevaart naar Rome te doen „ende daer biechten ende penitentie ontfanen.” In de Leidsche vonnissen wordt het „betuych” gewoonlijk niet genoemd en de verplichting hiervan als bekend verondersteld. Een voorbeeld van een bewijs van volbrachte bedevaart geeft Gonnet l. c. Over dit „betuych” zie ook een vonnis van 5 Februari 1560 in het register van civiele vonnissen, Gemeente-archief Dordrecht.

10.000 steenen; 1374 Ardennen of 5.000 steenen, 1377 Halle of 3 pond, c. 1380 Rome of 30.000 steenen, 1384 Napels of 50.000 steenen, „Gobbijn” of 15 pond, 1388 Aken of 2 tortoisen van 6 pond was, 1390 St. Jacob of 10 pond en elders 's-Hertogenbosch of 4.000 steenen. Enkele malen staat de gedane keuze vermeld. In 1384 werd de bedevaart naar Napels gekozen (tegen 50.000 steenen) en in 1393 die naar 's-Gravesande (tegen 10 schelling boete) en omgekeerd koos een veroordeelde in 1372 de 6.000 steenen boven de bedevaart.

Dat het geven van de keuze eene begunstiging was voor den veroordeelde blijkt o. a. uit een vonnis van 1374 (fol. 16). De schuldige had een steenboete gekozen, doch hij werd toch naderhand tot de bedevaart in plaats van de boete gedwongen „overmids dat hi voirtijts gheseyt had in siere scultinghe dat hi Ysebrant sloech, ende na versaecke”. Men zoude hieruit kunnen opmaken, dat hem voor zijne vrijwillige bekentenis eerst de gunst der alternatieve straf was toegekend, doch dat dit later verviel, toen hij zijn bekentenis herriep.

Waar de keuze gelaten wordt tusschen bedevaart of boete, wordt deze laatste gewoonlijk tot kerkelijk doel bestemd, zoo in 1372 bedevaart of 6 pond voor de glazen der St.-Pieterskerk.

In zeer ernstige gevallen werd de straf verzwaard, hetzij door tegelijk met de bedevaart nog een andere straf te eischen, hetzij door den delinquent te veroordeelen om de bedevaart met verschillende personen te doen of naar verschillende plaatsen achtereenvolgens.

Het eerste geschiedde dikwijls door hieraan een tijdelijke verbanning te verbinden; in 1383 wordt naast een bedevaart naar Jerusalem nog verlies van poortrecht opgelegd en naast eene bedevaart naar St. Jacob nog 40.000 steenen.

Van het opleggen van meerdere bedevaarten tegelijk vinden wij voorbeelden in 1372: Geertruidenberg en Egmond en Geertruidenberg, Egmond en Amsterdam. In 1433 (stedeboek f. 114) zien wij dat Dirc van Delf drie bedevaarten schuldig is, nl. tot Sinte Cornelis,

naar 't H. Bloed te Welsenac en naar St. Ewout. Het blijkt hier echter niet of die voor een en hetzelfde delict waren opgelegd.

Bedevaart met volgers vindt men o. a. 1377 met 2 magen, 1429 met 3 man, 1436 met 2 vrouwen. Dit geschiedde ook wanneer een stad of een groep van personen voor een misdadiger werd aansprakelijk gesteld en voor diens vergrijp met bedevaart werd gestraft ¹⁾.

De veroordeelde moest, althans oorspronkelijk, zelf de bedevaart doen. Uitdrukkelijk wordt dit in 1371 geëischt: „sel gaen een bedevaert mit sijns selfs live tot Sinte Jacobs tot Compostel”. Bij vooroverlijden schijnt men de bedevaart ten laste van den boedel gebracht te hebben, althans in het reeds genoemde geval van Dirc van Delf werden de 3 nog verschuldigde bedevaarten als schulden van de nalatenschap beschouwd ²⁾.

Later, in de 15de eeuw, werd de bedevaart dikwijls afkoopbaar gesteld ³⁾.

Ten slotte zij hier nog vermeld, dat ook het speciaal Leidsche rechtsinstituut van de beloken hand op de bedevaartsstraf werd toegepast. Een voorbeeld vindt men hiervan in 1373 fol. 6 en 1407 fol. 145: „maken een beloken hant ende daerin brenghen een bevaert toten heylighen Cruys te Lubic”. De beteekenis van de beloken hand is, dat aan den aangeklaagde de vrijheid wordt gegeven om een gerechtelijken eed te doen, waarbij hij zweert, dat hij niet meer schuldig is dan hetgeen hij in de beloken (d. i. gesloten) hand heeft. Gewoonlijk werd dit alleen bij het bepalen van zoengelden toegepast. Hier wordt in dit bijzondere geval de verplichting van een bedevaart overdrachtelijk als bij den eed in de „beloken hand” omsloten beschouwd.

1) Voorbeelden hiervan bij v. d. Kemp, blz. 72.

2) Voirt so sel men alle bedevaerden doen. *Stedeboek*, fol. 115 vs., zoo ook in 1371.

3) Zie v. d. Kemp, blz. 73.

BIJLAGE.

Overzicht der te Leiden opgelegde bedevnaarten 1370—1435.

Plaats.		1370/80.	1384/90.	1391/1400.	1401/10.	1411/20.	1421/30.	1431/5.	tezamen.
's-Hertogenbosch.	O. L. V.	—	23	11	10	6	1	1	52
Halle	O. L. V.	15	11	3	8	1	—	—	38
Aardenburg. . . .	O. L. V.	16	4	5	7	2	1	—	35
Ardanne.	S. Ewout.	17	8	6	—	—	1	—	32
Parijs	O. L. V.	5	3	4	16	3	—	—	31
Keulen	H. Driekoningen.	2	6	12	2	1	1	—	24
Aken	O. L. V.	4	13	3	3	—	—	—	23
's-Gravezande . .	O. L. V.	3	3	2	1	1	9	—	19
St. Jacop in Galli-									
cien en di Cam-									
postello.		10	8	—	1	—	—	—	19
Geertruidenberg .	H. Kruis	8	4	2	—	—	—	—	14
Einsiedeln	O. L. V.	—	6	4	1	1	—	—	12
St. Joest (ter Noo-									
de)		1	1	2	4	1	—	1	10
Rome	S. Pieter	—	7	—	1	1	—	—	9
Amsterdam	H. Sacrament . . .	2	2	1	2	—	1	—	8
Bergen (N.H.) . . .	H. Bloed	—	—	—	—	—	5	2	7
Reims (Ridzeme-									
doen)	O. L. V.	7	—	—	—	—	—	—	7
Egmond.		3	1	—	1	—	—	—	5
Wilsenac	H. Bloed	—	—	—	—	—	3	1	4
Sissoen		2	1	—	—	—	—	—	3
Verdun		2	—	—	—	—	—	—	2
Jerusalem.		—	2 (1383)	—	—	—	—	—	2
Berne (St. Lictais									
ten Hoghen									
Baerne	S. Nicolaas.	—	2	—	—	—	—	—	2
Kamerijk	(abdij).	—	2	—	—	—	—	—	2
Vienne (Provence)	S. Anthonis abdij.	—	—	—	—	—	1	1	2
Gobbijn	S. Ewout.	—	1 (1384)	—	—	—	—	—	1
Napels.		—	1 (1384)	—	—	—	—	—	1
Trier	S. Ewout.	—	—	1	—	—	—	—	1
Ardanne.	S. Hubrecht	—	—	1	—	—	—	—	1
Lubek.	H. Kruis	—	—	—	1	—	—	—	1
onbekend		1	1	—	—	1	—	—	3
Te zamen. . . .		98	110	57	58	18	23	6	370